

Tillgänglig förskola

Ni som får statsbidrag för att genomföra Specialpedagogik för lärande i förskolan under läsåret kan välja att arbeta med modulen "Specialpedagogik i förskolans praktik" eller "Tillgänglig förskola".

Genom den här modulen ska du och dina kollegor:

- få mer kunskap om hur varje barn kan få ledning och stimulans i sitt lärande utifrån sina egna förutsättningar och behov
- få ökad förståelse för betydelsen av förskolans miljö i en undervisning som främjar varje barns utveckling och lärande
- få ökad förståelse för hur undervisningen kan organiseras för att främja samspel och lek hos varje barn
- få mer kunskap om hur undervisningen kan organiseras så att varje barn får förutsättningar för att utveckla sitt språk och sin kommunikation så långt som möjligt
- få ökad kunskap att planera och genomföra undervisning utifrån varje barns förutsättningar, behov och tidigare erfarenheter och kunnande.

Modulen innehåller artiklar, illustrationer, filmer och diskussionsfrågor. Det finns även förslag på hur du och dina kollegor kan planera, genomföra och följa upp utbildning och undervisning tillsammans. Innehållet bygger på styrdokument, forskning från Sverige och andra länder och böcker som är skrivna av forskare och andra med erfarenhet av förskola. Det bygger också på reflektions- och utvärderingsverktyg.

Modulen består av följande delar:

1. Tillgänglighet och inkludering
2. Lek och samspel för alla
3. Språk och kommunikation för alla
4. Undervisning, stödinsatser och systematiskt kvalitetsarbete

Var och en av dessa fyra delar består av momenten A–D.

Del 1. Tillgänglighet och inkludering

Tillgänglighet i förskolan handlar om att alla barn ska kunna använda förskolans rum för lek och lärande, ingå i gemenskapen och delta i undervisningen. Begreppet tillgänglighet liknar på det sättet inkludering och en förskola för alla. Det är viktigt att tillgänglighet och inkludering i en förskola utvärderas och utvecklas kontinuerligt. Alla barns perspektiv ska beaktas i utvärderingar och deras delaktighet och inflytande ska värnas. Den första delen handlar om hur fysisk, social och pedagogisk miljö skapar tillgänglighet och inkludering i förskolan.

Syftet med den här delen är att du ska lära dig mer om en förskola för alla, tillgänglighet och inkludering i förskolan. Du får läsa en artikel, titta på en illustration, se en film och reflektera. Efter det ska du och dina kolleger diskutera innehållet i delen, planera och förbereda en aktivitet som handlar om att göra en deltagande observation för att ni tillsammans ska försöka få syn på hur tillgänglighet och inkludering är synlig i den dagliga verksamheten.

Del 1: Moment A – individuell förberedelse

Ta del av materialet och för kontinuerliga anteckningar medan du läser, lyssnar och tittar. Anteckna sådant du tycker är särskilt intressant, viktigt, förvånande eller har en annan uppfattning kring. Notera tankar om hur du, utifrån materialet, kan utveckla din undervisning. Anteckningarna bildar underlag för de diskussioner du ska föra med dina kollegor i moment B.

Läs

Läs artikeln "Tillgänglig förskola". Den beskriver och förklarar begreppen tillgänglighet och inkludering utifrån olika aspekter och hur de kommer till uttryck och blir synliga i förskolans undervisning. Författarna ger många exempel på hur personal i förskolan kan arbeta för att skapa eller öka tillgängligheten och

inkluderingen så att alla barn möter en undervisning som stödjer deras individuella utveckling och lärande socialt, pedagogiskt och fysiskt.

Fundera på och notera:

- Hur skulle du beskriva vad en tillgänglig och inkluderande förskola innebär socialt, pedagogiskt och fysiskt efter att ha läst texten?
- Fundera vidare över texten och jämför med din egen förskolas arbete. Vad känner du igen när du läser om tillgänglighet och inkludering? Vad gör ni som fungerar bra? Vad skulle ni kunna jobba vidare med?

Titta på illustration

Ta del av illustrationen "Tillgänglighet och inkludering: Att tillgängliggöra och anpassa". Där visas en bild av tre cirklar som föreställer tillgänglighetens tre delar i förskolan: fysisk, social och pedagogisk. Alla barn som kommer till förskolan behöver förutsättningar som fungerar för dem i alla delar för att de ska må bra och känna sig inkluderade.

För att illustrationen ska kunna stimulera till samtal med barnen finns den också utskrivningsbar i formatet A3, till exempel för att sätta upp på väggen på förskolan.

Fundera på och notera:

- Fundera över vad som skulle kunna bli konsekvenser för ett barn om enbart en eller två av cirkarna är tillgängliga och fungerande utifrån barns förutsättningar och behov. Trygghet? Trivsel? Utveckling och lärande?

Se film

Se filmen "Inkludering i förskolan". Den handlar om ett utvärderingsverktyg som heter Självreflexion avseende inkludering i förskolan.

Filmen finns även i en syntolkad version.

Material

Material

Tillgänglig förskola
Johanna Lundqvist, Yvonne Eriksson

Tillgänglighet och inkludering: Att tillgängliggöra och anpassa

**Tillgänglighet och inkludering: Att tillgängliggöra och anpassa
(utskrivningsbar A3)**

Inkludering i förskolan
Filformatet kan inte skrivas ut.

Inkludering i förskolan (syntolkad)
Filformatet kan inte skrivas ut.

Tillgänglig förskola

Johanna Lundqvist och Yvonne Eriksson, Mälardalens universitet

Den här artikeln handlar om specialpedagogik och att förskolan behöver vara så tillgänglig som möjligt för alla barn. Med mer kunskap om tillgänglighet kan förskollärare och övrig personal främja inkludering och en förskola för alla.

Inledning

Specialpedagogik är ett kunskapsområde med flera centrala teman (Allodi Westling, 2021; Fischbein, 2007; Lundqvist, 2018). Ett centralt tema är *tillgänglig förskola*. Andra centrala teman är lek och samspel för alla, språk och kommunikation för alla, ledning och stimulans och stödinsatser.

Tillgänglighet i förskolan handlar om att alla barn ska kunna använda förskolans rum för lek och lärande, ingå i gemenskapen och delta i undervisningen. Begreppet tillgänglighet liknar på det sättet *inkludering och en förskola för alla* som också handlar om rum för lek och lärande, gemenskap och undervisning.

I dag uppmärksammas kunskapsområdet mer än tidigare. Förskollärare och övrig personal i förskolan uppmuntras att utveckla sin specialpedagogiska kompetens, till exempel om tillgänglig förskola, lek och samspel för alla, språk och kommunikation för alla, ledning och stimulans och stödinsatser. En anledning är alla barns rätt till utbildning. Barnkonventionen, som är lag i Sverige sedan 2020, fastställer att alla barn är lika mycket värda, att alla barn har samma rättigheter och att utbildning är varje barns rättighet (Förenta Nationerna, FN, 1989, artikel 2, 23 och 28). En annan anledning är att specialpedagogisk kompetens behövs för att främja tillgänglighet i förskolan, inkludering och en förskola för alla.

Tillgänglighet

Uttrycken *tillgänglighet* och *tillgänglig förskola* används av Specialpedagogiska skolmyndigheten (2018a), SPSM, som skriver att det är viktigt att ”barn inte hamnar i utanförskap eller möts av en lärmiljö som stänger ute och försvårar barnets lärande” (s. 6). SPSM delar upp förskolans utbildning i tre delar och menar att utveckling, lärande och tillhörighet i förskolegemenskapen främjas genom

- fysisk miljö och tillgänglighet

- social miljö och tillgänglighet
- pedagogisk miljö och tillgänglighet.

Fysisk miljö och tillgänglighet i förskolan handlar bland annat om att barnen ska kunna vistas i förskolan, ta sig fram överallt, och komma åt utrustning och material, medan *social miljö och tillgänglighet* handlar om att barnen ska kunna känna tillhörighet i barngruppen och förskolegemenskapen (SPSM, 2018b). *Pedagogisk miljö och tillgänglighet* handlar bland annat om meningsfullt innehåll i undervisningen och arbetssätt som varierar för att alla barn ska kunna delta, utvecklas och lära sig nya saker (SPSM, 2018a).

Skollagen (Svensk författningssamling, SFS, 2010:800) använder inte begreppen fysisk, social och pedagogisk miljö eller tillgänglighet men har ett innehåll som värnar tillgänglighet i förskolan. I det åttonde kapitlet (2 §) står bland annat att barn ska erbjudas förskola, att ”förskolan ska främja allsidiga kontakter och social gemenskap” och att förskolan ska erbjuda en ”trygg omsorg” och ”stimulera barns utveckling och lärande”.

I läroplanen för förskolan (Skolverket, 2018) används begreppet tillgänglig. I den står det att ”miljön ska vara tillgänglig för alla barn och inspirera dem att samspela och att utforska omvärlden samt stödja barnens utveckling, lärande, lek och kommunikation” (Skolverket, 2018, s. 7). Det står vidare att arbetslaget ska ”verka för en god och tillgänglig miljö för omsorg, lek, rörelse, utveckling och lärande” och att rektorn särskilt ansvarar för att ”en god och tillgänglig miljö utformas, med tillgång till såväl digitala som andra läroverktyg” (Skolverket, 2018, s. 15 och 19).

Kännetecken på tillgänglig förskola

Utbildningen i förskolan omfattar undervisning, dagliga rutiner och lekar, och i forskning beskrivs flera olika sätt att göra den tillgänglig för alla barn (se bland annat Bejnö, 2020; Day et al., 2015; Eriksson, 1998; Lundqvist, 2021a; Lundqvist et al., 2015; Mayfield et al., 1996; Nilsson, 2007; Sandall et al., 2019; de Verdier, 2018, 2021; Wass, 2009; Willis, 2009).

Nedan listas en del av dessa sätt att tillgängliggöra och anpassa, och sammanställningen gäller även kännetecknen på en tillgänglig förskola. Att anpassa innebär att göra små förändringar, till exempel i arbetssätten eller den fysiska miljön. Sätten har här delats in i fysisk miljö och tillgänglighet, social miljö och tillgänglighet samt pedagogisk miljö och tillgänglighet, även om vissa överlappar. De olika miljöerna i förskolan skapar tillsammans förutsättningar för varje enskilt barns utveckling, lärande och tillhörighet i förskolegemenskapen.

Fysisk miljö och tillgänglighet

Detta är sätt att tillgängliggöra och anpassa den fysiska miljön:

- Rummen inomhus och utomhus är framkomliga och inredda på ett sådant sätt att barnen kan röra sig runt och vara där de vill vara. Hjälpmedel såsom en rullstol eller rullator kan användas när det behövs.
- Flera fasta fysiska avgränsningar finns i rummen, till exempel en konstruktionshörna, en bokhörna eller en skrivhörna. Det kan kallas för rum i rummen. Var sak har sin plats och man använder varierande golvmaterial, mattor eller tejpade markeringar på golven för att visa vad som hör till varje utrymme.
- Material, leksaker och utrustning förvaras så att alla barn kan nå dem.
- Orden och texterna på det utställda materialet i förskolans rum är stora och tydliga. Bilderna på väggarna i förskolan är också stora. Barnen har möjlighet att titta på utställt material och bilder på nära håll.
- Det finns ledstråk i rummen, till exempel en tejprand från en plats till en annan. Man kan också använda taktila symboler som barnen kan känna på eller signaler som barnen kan lyssna efter.
- Barnen har tillgång till taktila bilderböcker som de kan läsa i på egen hand eller tillsammans med personal och kamrater. Personalen läser också böcker med taktila bilder. Taktila bilder är bilder som kan uppfattas med känseln, till exempel med fingertopparna.
- Belysningen är tillräcklig, och endast lite ljud hörs utifrån. Ljudnivån i förskolan gör det möjligt att höra vad personalen och barnen säger, till exempel för ett barn med hörselimplantat som kan ha svårt att uppfatta ljud.
- Lärplattor, surfplattor och datorer har tillhörande punktskriftdisplay när det behövs.
- Barnen har möjligheter att utforska sin förskolas fysiska miljö och tillgänglighet med flera sinnen.

Social miljö och tillgänglighet

Detta är sätt att tillgängliggöra och anpassa den sociala miljön:

- Alla barn har goda möjligheter att delta i en mängd aktiviteter och erbjuds stödinsatser när det behövs. Personalen erbjuder exempelvis konstruktionsmaterial som kan fästas ihop och sätter i gång gemensamma lekar för att främja gemenskapen. En sådan lek är Under hökens vingar och en annan är 1-2-3 rött ljus stopp.

- Barnen delas in i mindre grupper när det behövs för att underlätta samspel och kommunikation.
- Namn används av personalen och barnen så att det går att höra vilka som kommer och går, befinner sig i rummet och deltar i lek, samspel och undervisning. De kan exempelvis säga: "Nu kommer Kim".
- Personalen ger tydliga verbala instruktioner. De säger inte där borta eller här, utan exempelvis bakom dig eller vid din fot.
- Personalen beskriver det som pågår för barnen. Det kan handla om att beskriva lekar och samspel medan dessa pågår. De kan exempelvis säga: "Kim använder glitter" eller "Amir målar sin familj". Man kan göra så till ett enskilt barn eller mer öppet inför hela gruppen.
- Det finns ett gemensamt dagsschema på väggen i barnens ögonhöjd som visar vad som händer under en dag i förskolan och när något händer. Det används vid övergångar mellan aktiviteter. Schemat gör dagarna i förskolan begripliga och förutsägbara för barnen. Det består av bilder men kan även behöva försees med taktila inslag, till exempel en sked bredvid bilden för lunch. Ett dagsschema kan placeras vågrätt eller lodrätt.

En anpassning kan innebära att göra dagsschemat större och tydligare än vanligt.

En annan anpassning kan innebära att ett av barnen har ett eget dagsschema som följer barnens gemensamma men är mer detaljerat. Bilden för fri lek kan exempelvis ersättas med flera bilder som visar sådant som barnet kan göra, till exempel måla, konstruera och läsa en bok. Bilderna plockas ner vart eftersom dagen går, tillsammans med barnet, och placeras i en liten låda för att inte komma bort. När det är dags att gå hem finns enbart den bild som representerar att gå hem kvar på schemat.

- Det finns också så kallade aktivitetsscheman på väggen, i barns ögonhöjd, till exempel ett schema som visar stegen när man tvättar händerna efter utelek.
- Barnen får hjälp att göra egna val genom att personalen visar bilder för dem, och barnen pekar på den bild som visar deras val.
- Teckenunderstödd kommunikation eller teckenspråk används när det behövs. Alla barn har möjligheter att lära sig några noga utvalda tecken och uppmuntras att använda dem.

Pedagogisk miljö och tillgänglighet

Detta är sätt att tillgängliggöra och anpassa den pedagogiska miljön:

- Alla barn har goda möjligheter att delta i undervisningen och erbjuds stödinsatser när det behövs. Ett barn får till exempel mer stöd än vanligt från en ur personalen.

Undervisning som innehåller flera steg bryts ner av personalen och förenklas, och innehåll anpassas till barnen.

- Undervisningen är lekfull.
- Synen, hörseln och känseln, och ibland även lukten och smaken, är viktiga sinnen och kanaler för lärande i undervisningen. Personalen uppmärksammar barnen på hur något ser ut, låter eller känns, till exempel temperaturer och texturer, samt hur något luktar och smakar när det är lämpligt. Barnen har möjlighet att utforska föremål från utflykter eller andra aktiviteter. De får lära sig ord och begrepp via flera sinnen, till exempel is och kyla samt stor och liten.
- Placeringen vid exempelvis samlingar är genomtänkt så att alla barn kan se och höra, till exempel så att alla kan se läpprörelser och ansiktsuttryck hos den som talar. Platserna görs synliga med exempelvis dynor.
- Personalen ställer frågor för att ta reda på om barnen förstår och följer undervisningen, till exempel i samband med en instruktion eller förklaring.
- Personalen kan skriva med en tjock penna på ett papper. Föremål som är ljusa eller avbildade i ljusa färger visas mot en mörk bakgrund. Barnen med synnedsättning eller färgblindhet har då möjlighet att ta del av dem.
- Barnen får möjlighet att öva på något tillsammans med andra innan de förväntas göra det på egen hand.
- Barnen har möjlighet att utveckla hörsel-, syn- och rörelsespecifika färdigheter i förskolan när det behövs. De barn som behöver det har möjlighet att lära sig att till exempel läsa på läpparna och använda teckenunderstödd kommunikation eller teckenspråk.

De barn som behöver det har möjlighet att till exempel lära sig tekniker för orientering, läsa taktila bilderböcker samt att använda förstoringshjälpmedel. De har även möjlighet att utveckla sin känsel för att så småningom kunna läsa punktskrift på egen hand. De barn som behöver det har möjlighet att utveckla rörelsespecifika färdigheter. Barn som behöver mer avancerade hjälpmedel för att förflytta sig har tillräckligt med stöd och tid för att lära sig dessa hjälpmedel.

Det finns alltså många olika sätt att tillgängliggöra och anpassa utbildning och undervisning i förskolan. Dessa sätt främjar tillsammans inkludering och en förskola för alla. Ytterligare sätt finns beskrivna i läromedel på SPSM:s webbplats. Det är alltid viktigt att noga överväga vilka råd som är aktuella för vem i förskolan och när förskolepersonalen ska följa dem. Exempelvis kan det fungera bra att möblera om ofta i en barngrupp men inte i en annan där barnen behöver rum med en tydlig struktur.

Inkludering

Tillgänglighet i förskolan har, som nämnades tidigare, mycket gemensamt med inkludering som också handlar om rum för lek och lärande, gemenskap och undervisning.

Inkludering i förskolan handlar om att uppskatta olikheter i en barngrupp, och man ska alltid se till att det finns gemenskap, att stödinsatser som behövs sätts in och att barn lär och utvecklas tillsammans (Lundqvist, 2018; Sandall et al., 2019; Simonsson, 2016).

Inkludering är en rättighet för varje barn, en internationell överenskommelse och ett viktigt hållbarhetsmål (FN, 2006, 2015; Svenska Unescorådet, 2006; Unesco, 1994, 2020), bland annat eftersom inkludering är betydelsefullt för barnet och för samhället. Inkludering främjar solidaritet och formar ett välkomnande samhälle. Det främjar alla barns utveckling och lärande samt gör det möjligt för kamrater att stödja varandra i förskolan, till exempel i undervisning, dagliga rutiner och lekar.

European Agency for Special Needs and Inclusive Education, är en europeisk organisation som stöder utvecklingen av inkluderande utbildningssystem genom att bland annat bidra med kunskaper om hur inkludering i förskolan kan genomföras. Sverige är medlemsland och representeras av SPSM. European Agency for Special Needs and Inclusive Education (2017, s. 7) förklarar att inkludering i förskolan kan sammankopplas med åtta aspekter:

1. En välkomnande stämning
2. Inkluderande social miljö
3. Barn-centrerat förhållningssätt
4. Barnvänlig fysisk miljö
5. Material för alla barn
6. Möjligheter att kommunicera för alla barn
7. Inkluderande undervisning och lärande
8. Familjevänlig miljö.

Dessa aspekter av inkludering i förskolan finns presenterade i ett självreflektionsverktyg som heter Självreflektion avseende inkludering i förskolan. Det kan användas när förskollärare och övrig personal i förskolan avser att diskutera, utvärdera och utveckla inkluderingen i förskolan. Vi kommer tillbaka till verktyget längre fram i artikeln.

Undervisning i en tillgänglig förskola

I förskolans utbildning ingår undervisning. I läroplanen (Skolverket, 2018) står att undervisningen i förskolan utgör så kallade målstyrda processer och att den ”ska bedrivas i enlighet med målen i läroplanen” och ”baseras på såväl att barnen lär tillsammans och av varandra som samspelet mellan vuxna och barn” (s. 11). Undervisningen i förskolan kan planeras i förväg men också uppkomma spontant. Den kan vävas in i lek och samspel samt ingå i ett projekt, alltså ett tematiskt område.

Förskollärare och övrig personal arbetar tillsammans i förskolan men läroplanen gör en viss skillnad i deras ansvar för undervisningen: ”Förskollärare ska ansvara för det pedagogiska innehållet i undervisningen och för att det målinriktade arbetet främjar barns utveckling och lärande. Förskollärare har därmed ett särskilt ansvar i utbildningen som arbetslaget genomför gemensamt” (Skolverket, 2018, s. 7).

Innehåll, processer och produkter behöver varieras

Tillgänglighet och inkludering i förskolan har vidare mycket gemensamt med så kallad differentierad undervisning. Det begreppet används av till exempel forskare som menar att undervisningen blir tillgänglig om den är differentierad, till exempel den undervisning som ingår i ett projekt i förskolan (Barton et al., 2015; Lundqvist et al., 2021; Willis, 2009). Differentiering innebär konkret att undervisningens innehåll, processer och produkter varieras för att passa alla barn. Med *innehåll* menar de det som undervisningen handlar om, medan *processer* gäller hur undervisningen genomförs, och *produkter* avser hur barnen visar och delar med sig av sina kunskaper. En del barn behöver exempelvis pussel med få bitar och böcker med enklare språk andra behöver pussel med fler bitar och böcker med mer komplexitet i språk och innehåll.

Alla barn behöver möjlighet att utvecklas i förskolan, lära sig nya saker och känna tillhörighet i förskolegemenskapen. Det betyder bland annat att man kan behöva planera för både stödinsatser och ytterligare utmaningar för dem som har kommit långt i sin utveckling och sitt lärande.

Så här kan man differentiera, alltså variera, undervisning som ingår i ett projekt om havslevande djur i förskolan (se till exempel Barton et al., 2015):

- *Innehåll:* Personalen skapar möjligheter för barnen att lära sig benämningar på några havslevande djur och möjligheter att lära sig mycket om några djur som lever i havet.
- *Processer:* Personalen uppmuntrar alla barn att vara med, och uppmärksammar både de barn som behöver stödinsatser och de barn som har kommit långt i sin utveckling och sitt lärande. De undervisar i helgrupp och smågrupper, och undervisningen inrymmer både berättande om havslevande djur, bilder och saker

och strukturerade lekar. När det behövs ökar eller sänker de tempot, och inslagen kan även kortas eller förlängas om barnen hellre vill göra något annat eller lära sig mer om något. Personalen väver in undervisningen i barnens lekar så att den blir lekfull; de deltar, guidar och är responsiva. De läser böcker om dessa djur och tar sig tid att svara på barnens frågor. De uppmuntrar även barnen att läsa böcker om havslevande djur på egen hand, samtala om djur som lever i havet och svara på varandras frågor. De uppmuntrar även barnen att leka med förskolans havslevande leksaksdjur. De möter även barn i en-till-en-situationer för att undervisa om djur som lever i havet på ett lekfullt sätt när det behövs.

- *Produkter:* Barnen visar och delar med sig av sina kunskaper på olika sätt. Några berättar och andra ritar teckningar. Några skapar och andra leker nya lekar som behandlar innehållet.

Läroplanen (Skolverket, 2018, s. 11) anger att barnen ”lärt sig genom lek, socialt samspel, utforskande och skapande men också genom att iaktta, samtala och reflektera. Barnens lärande kan bli mångsidigt och sammanhängande om arbetssätten varierar och miljön är utmanande och stimulerande samt lockar till lek och aktivitet”. Det står också att förskollärare ska ”utveckla pedagogiskt innehåll och miljöer som inspirerar till utveckling och lärande och som utmanar och stimulerar barnens intresse och nyfikenhet samt håller kvar deras uppmärksamhet” (s. 19).

Begrepp såsom tillgänglighet, inkludering, undervisning i en förskola för alla och differentierad undervisning blandas ibland ihop eller överlappar utan att det gör något. Det viktiga är att genomföra undervisningen så att alla kan vara med från första början, när det eftersträvas och tänka på att både stödinsatser och ytterligare utmaningar kan behövas.

Meningsfullt och intressant för alla barn som deltar

Lundqvist et al. (2021) har undersökt undervisningen i några kommuners förskolor (och skolor). I studien beskrivs sådant som anses kunna bidra till att undervisningen blir differentierad samt meningsfull och intressant för alla som deltar. Exempelvis kan förskollärare och övrig personal

- ta vara på barnens frågor och idéer samt planera undervisningen utifrån frågorna och idéerna
- läsa spännande böcker, överraska barnen och lägga upp undervisningen så att de kan upptäcka något tillsammans, till exempel vad som händer när man blandar färger
- erbjuda stödinsatser, och möjligheter att gå på djupet i ett visst innehåll till de barn som har kommit långt i sin utveckling och sitt lärande

- se till att barnen får skapa med händerna, kan använda hela kroppen för att lära, får tänka och samtala mycket i undervisningen och inte behöver sitta still länge
- komplettera berättande undervisning med att använda föremål och rekvisita, visa bilder och göra visualiseringar och visa hur något går till
- värna samspel mellan barnen
- ha tydliga inledningar och avslut i undervisningen i helgrupp och smågrupper
- sträva efter att en undervisningssituation bygger vidare på en föregående och att undervisningsinnehållet knyts an till barnens kunnande och livserfarenheter
- presentera undervisningsinnehåll som en del i något större, till exempel förklara att lantbruksdjur är en av många djurgrupper
- integrera digitala verktyg i undervisningen på ett sätt som stimulerar till delaktighet och lärande, och som bidrar till att mål i läroplanen uppnås.

Det finns alltså mycket att göra för att undervisningen ska vara meningsfull och intressant för alla – allt från att ta vara på barnens frågor och idéer till att integrera digitala verktyg i undervisningen.

Integrerade digitala verktyg

Studien av Lundqvist et al. (2021) behandlar även arbete med digitala verktyg i förskolan som ett sätt att arbeta framgångsrikt med differentiering, inkludering och tillgänglighet. Enligt dem är det viktigt att noggrant välja digitala verktyg och att integrera dem i förskolans undervisning på ett genomtänkt sätt. Verktygen kan då fungera som viktiga läresurser för barnen och som viktiga undervisningsresurser för förskollärare och annan personal. Andra forskare har kommit fram till liknande resultat och skriver att digitala verktyg ska ”användas för att stödja och utöka gruppens temaarbete och aktiviteter” (Harms et al., 2016, s. 72). Kjällander och Riddersporre (2019, s. 11 och 259) skriver att de viktigaste frågorna om digitala verktyg i förskolan rör ”när, hur, var och varför” de ska användas, och ”när det kan vara lämpligt att avstå”.

Digitala verktyg som integreras i undervisningen på ett genomtänkt sätt kan, enligt Lundqvist et al. (2021), främja repetitioner och tillbakablickar till tidigare undervisning. Genom att exempelvis titta på ett foto påminns barnen om vad de har gjort, och foton kan också underlätta personalens reflektioner och utvärderingar. Personalen kan även göra saker mer spännande genom att förändra rummen för lek och lärande, till exempel förvandla ett rum till en djungel, alltså en virtuell djungel med bilder som projiceras upp på väggen och med ljud. De kan vidare göra virtuella inslag i undervisningen, till exempel en resa till månen eller solen, och förstora upp något så att barnen kan studera detaljer, till exempel genom att projicera upp en insekt på förskolans vägg. Krypets alla kroppsdelar blir då synliga och det blir lättare att räkna benen, undersöka hur ögonen ser

ut och måla av insekten. Digitala verktyg som integreras i undervisningen på ett genomtänkt sätt kan även främja utveckling av barns språk, exempelvis genom att ett barn lyssnar på en saga på både svenska och ett annat språk som de använder. Digitala verktyg kan därtill motivera barn att vara med i undervisningen och ett barn kan hamna i centrum i undervisningen tack vare att de har en digital kompetens som fångar andra barns uppmärksamhet.

Motsvarande och ytterligare exempel finns i annan forskning (Kjällander & Riddersporre, 2019), bland annat att digitala verktyg möjliggör digiläsning och att barn utvecklar kunskaper om programmering genom att använda digitala verktyg. Digiläsning kan gå till så här: En berättelse projiceras upp på väggen i förskolan. Barnen hör texten och ljudeffekterna. De ser även texterna och bilderna hela tiden.

Det finns även andra studier som undersökt digitala verktyg i den svenska förskolan. En av dem (Nilsén, 2018) handlar om barns och lärares aktiviteter med datorplattor, alltså lärplattor eller surfplattor, och applikationer i förskolan. Studien innehåller flera resultat som är viktiga att känna till, bland annat att analoga och digitala sätt att genomföra en aktivitet inverkar olika på barnen. Barn som spelar memory analogt kan samtala och samspela mycket, till exempel om turordning och om att lägga ut memorykort. De kan också tjuvkika, gömma kort, vinna och förlora. Barn som spelar memory digitalt har i stället få samtal och lite samspel. De kan också välja att göra annat i väntan på sin tur att spela. Nilsén drar inga slutsatser om ifall analoga sätt är bättre än digitala men poängterar att genomförandet av aktiviteter inverkar på barnens samtal och samspel samt möjligheter till lärande. Ett annat resultat är att barnen som använder datorplattor och applikationer kan välja att använda en så kallad slumpmässig ”dra och släpp”-teknik för att lyckas. På så sätt kan de klara spelet men får inte den djupare eftertanken och problemlösningen.

Nilsén (2018) poängterar, i likhet med andra forskare, att det behövs kritiska diskussioner om digitala verktyg i förskolan och att lärare behöver vara med när barnen använder verktygen. Det kan till exempel värna den djupare eftertanken och göra att barnen lär sig något nytt i enlighet med målen i läroplanen. Verktygen kan då fungera som både lär- och undervisningsresurser. Kritiska diskussioner kan utgå från iakttagelser av händelser i förskolan som dokumenterats, till exempel kan man jämföra hur något var utan ett digitalt verktyg och hur det är med ett digitalt verktyg för att komma fram till vad som fungerar bra eller behöver förbättras. Man kan också diskutera om en applikation kan användas för att uppnå mål i läroplanen.

Läroplanen (Skolverket, 2018, s. 15) anger att barnen ska ha möjligheter att utveckla intresse för digitala verktyg och använda dessa ”på ett sätt som stimulerar utveckling och lärande”. Ytterst är det rektor som ansvarar för att ”en god och tillgänglig miljö

utformas, med tillgång till såväl digitala som andra lärverktyg” (Skolverket, 2018, s. 19).

Utvärdering och utveckling

Det är viktigt att kontinuerligt utvärdera tillgängligheten i en förskola. Dessutom behöver man vara beredd på att öka tillgängligheten så att alla barns behov tillgodoses.

SPSM menar att en tillgänglig förskola skapar goda förutsättningar för lärande och gemenskap: ”Ju större tillgänglighet i verksamheten, desto bättre kvalitet och möjlighet att få med sig alla barn” (SPSM, 2018b, s. 15). Det räcker exempelvis inte med att den fysiska miljön är tillgänglig, utan det behövs också social och pedagogisk tillgänglighet.

Utvärderingsverktyg

Det finns flera verktyg som kan användas för att utvärdera och utveckla utbildningen, inkluderingen och tillgängligheten i förskolan.

Ett exempel är Värderingsverktyg för tillgänglig utbildning (SPSM, 2018a; revidering av verktyget pågår). Ett annat är Pedagogisk dokumentation (Lenz Taguchi, 2013; Åberg & Lenz Taguchi, 2018). Ytterligare ett sätt är genom självreflektion med hjälp av verktyget Självreflektion avseende inkludering i förskolan (Björck-Åkesson, 2021; The Agency, 2017). Björck-Åkesson (2021, s. 105) förklarar att självreflektionsverktyget kan vara till hjälp när utbildningen i förskolan utvärderas och utvecklas för att bli mer inkluderande, och European Agency for Special Needs and Inclusive Education (2017) skriver följande: ”Tanken är att verktyget för självreflektion ska vara till hjälp i arbetet med att skapa en inkluderande förskolemiljö” (s. 5). Här följer några avsnitt från verktyget, med förslag på vad som man kan reflektera över i ett arbetslag i förskolan för att urskilja styrkor och möjliga utvecklingsområden i det inkluderande arbetet:

En välkomnande stämning: Känner sig alla barn och familjer välkomna? På vilket sätt erbjuder förskolan en vänlig, trygg och tilltalande miljö för barn och personal? Hur försöker förskolans ledning skapa en samarbetsinriktad och inkluderande kultur? Hur arbetar förskolan för att barnen ska känna att de tillhör barngruppen? Tror du att något barn kan känna sig utanför?

Barnvänlig fysisk miljö: Är förskolan (utom- och inomhusmiljön) tillgänglig för alla barn? Ges alla barn möjlighet att delta i förskolans aktiviteter? I hur stor utsträckning är förskolan trygg och hälsosam för barnen? Är möbler och utrustning anpassade för alla barn? Hur ser man till att det finns möjlighet för alla barn att delta i aktiviteter utanför förskolan (till exempel utflykter, besök, idrottsaktiviteter och liknande)?

Inkluderande undervisning och lärande: Deltar alla barn i den ordinarie verksamheten? Har förskolan höga förväntningar på alla barn? Hur

uppmärksammas alla barns ansträngningar och framgångar? Hur tas mångfald och barnens individuella styrkor och resurser tillvara i aktiviteter och i lärandet? Hur observeras och kontrolleras barnens engagemang, lärande och behov av stöd? Har personalen möjlighet till fortlöpande professionell utveckling avseende inkluderande undervisning?

Vad skulle du vilja förändra? (European Agency for Special Needs and Inclusive Education, 2017, s. 11, 17, 23-24, eget urval)

Barnets perspektiv och röst

I arbetet med tillgänglig förskola är det viktigt att ta tillvara alla barns perspektiv eftersom de har mycket viktigt att berätta (Clark & Moss, 2011; Lundqvist, 2014, 2021b; Lundqvist et al., 2019). Det kan till exempel vara en viktig del i det systematiska kvalitetsarbetet. Forskare föreslår att man använder till exempel bild- eller teckenunderstödda intervjuer, barnens egna teckningar och fotografier samt rundvandringar för att ta reda på mer om barnens syn på tillgänglighet, och på så sätt går det att beakta barns perspektiv. En rundvandring innebär att barnen och de vuxna går runt i förskolan och att barnen berättar om rummen, utrymmena, undervisningen, de dagliga rutinerna och lekarna.

Det händer att ett barn i förskolan behöver ett så kallat ombud eller en företrädare som svarar å barnets vägnar efter bästa förmåga (FN, 1989; Lundqvist et al., 2019).

Barnkonventionen fastställer att alla barn har rätt att uttrycka sin mening och att höras i frågor som rör dem, antingen direkt eller genom en företrädare (FN, 1989, artikel 12 och 13). Man kan alltså inte hoppa över någon i förskolan när utvärderingar genomförs.

Förskollärare eller övrig personal i förskolan kan fungera som ombud eller företrädare i samband med utvärderingar, om de känner barnet i fråga väl. De kan exempelvis svara på intervjufrågor å barnets vägnar, efter bästa förmåga, när barnet inte kan svara själv. De ger på det sättet barnet en röst och möjlighet att bli hörd.

Några frågor som personalen i en förskola kan fundera över är om alla barnen i en barngrupp blir lyssnade till och beaktade, och om de får det stöd som de behöver för att uttrycka sina åsikter.

Sammanfattning

I en tillgänglig förskola kan barnen använda förskolans rum, ingå i förskolegemenskapen och delta i undervisningen. Det är viktigt att tillgängligheten i en förskola utvärderas kontinuerligt och öka tillgängligheten när det behövs. Alla barns perspektiv ska beaktas i utvärderingar och deras delaktighet och inflytande ska värnas.

Referenser

- Allodi Westling, M. (2021). Specialpedagogik – en personlig ingång. I M. Allodi Westling (red.), *Specialpedagogik för lärare* (Första upplagan, s. 12–32). Natur & Kultur.
- Barton, E. E., Pribble, L. M., & Joseph, J. D. (2015). Evidence-based practices for successful inclusion. I E. E. Barton & B. J. Smith. (red), *The preschool inclusion toolbox. How to build and lead a high quality-program* (s. 113–132). Brookes Publishing.
- Bejnö, H. (2020). Förskola. I L. Klintwall & M. Olofsgård Jegéus, M. (red.) *Leka, prata, äta: övningar för barn med särskilda behov*. (Första upplagan, s. 185–197). Natur & Kultur.
- Björck-Åkesson, E. (2021). En ekosystemmodell för inkludering i förskolan och skolan. I M. Allodi Westling (red.), *Specialpedagogik för lärare* (Första upplagan, s. 92–114). Natur & Kultur.
- Clark, A., & Moss, P. (2011). *Listening to young children [Elektronisk resurs] the mosaic approach*. (2nd ed.) London: National Children's Bureau.
- Day, J. N., McDonnell, A. P., & Heathfield, L. T. (2005). Enhancing emergent literacy skills in inclusive preschools for young children with visual impairments. *Young Exceptional Children*, 9(1), 20–28.
- Eriksson, Y. (1998). *Tactile pictures: pictorial representations for the blind 1784-1940*. Doktorsavhandling, Göteborgs universitet.
- European Agency for Special Needs and Inclusive Education (2017). *Självreflektion avseende inkludering i förskolan*.
<https://webbutiken.spsm.se/globalassets/publikationer/filer/sjalvreflektionsverktyg-for-miljoer-med-inkluderande-utbildning-i-forskolan.pdf>
- Fischbein, S. (2007). Specialpedagogik i ett historiskt perspektiv. I C. Nilholm & E. Björck-Åkesson (red.), *Reflektioner kring specialpedagogik: sex professorer om forskningsområdet och forskningsfronterna* (s. 17–35). Vetenskapsrådet.
- Förenta Nationerna, FN. (1989). *Barnkonventionen*.
<https://unicef.se/barnkonventionen/las-texten#hela-texten>
- Förenta Nationerna, FN. (2006). *Konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning*. <https://www.spsm.se/globalassets/lagar-och-rattigheter/konvention-om-rattigheter-for-personer-med-funktionsnedsattning.pdf>

- Förenta Nationerna, FN. (2015). *Att förändra vår värld: Agenda 2030 för hållbar utveckling*.
https://www.regeringen.se/49c2e4/globalassets/regeringen/dokument/finansdepartementet/agenda-2030/att-forandra-var-varld_agenda-2030-for-en-hallbar-utveckling.png.pdf
- Harms, T., Clifford, R.M., & Cryer, D. (2016). *Utvärdering och utveckling i förskolan: ECERS-metoden – att kvalitetsbedöma basfunktioner i förskolemiljö för barn 2,5–5 år : manual*. Hogrefe.
- Kjällander, S., & Riddersporre, B. (red.) (2019). *Digitalisering i förskolan: på vetenskaplig grund*. (Första upplagan). Natur & Kultur.
- Lenz Taguchi, H. (2013). *Varför pedagogisk dokumentation?: verktyg för lärande och förändring i förskolan och skolan*. (Andra upplagan). Gleerup.
- Lundqvist, J. (2014). A review of research in educational settings involving children's responses. *Child Indicators Research*, 7(4), 751–768.
- Lundqvist, J. (2018). *Tidiga insatser och barns utbildningsvägar: inkludering och specialpedagogik*. (Första upplagan). Natur & Kultur.
- Lundqvist, J. (2021a). Ways to implement preschool inclusion: A multiple-case study. *International Journal of Education Research Open*, 2.
- Lundqvist, J. (2021b). En god utbildning för alla under tidiga skolår – kännetecken, utvärdering och utveckling. I M. Allodi Westling (red.), *Specialpedagogik för lärare* (Första upplagan, s. 93–115). Natur & Kultur.
- Lundqvist, J., Allodi Westling, M., & Siljehag, E. (2015). Special educational needs and support provisions in Swedish preschools: A multiple-case study. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 7(2), 273–293.
- Lundqvist, J., Allodi Westling, M., & Siljehag, E. (2019). Values and needs of children with and without special educational needs in early school years: A study of young children's views on what matters to them. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 63(6), 951–967.
- Lundqvist, J., Sandström, M., Franzén, K., Wetso, G. M., Larsdotter Bodin, U., Runström Nilsson, P., & Munter, A. C. (2021). Differentierad undervisning och integrerade digitala verktyg i förskola och skola: En storskalig studie. *Utbildning & Lärande*, 15(3), 9–31.

- Mayfield, P. K., McCormick, K. M., & Cook, M. J. (1996). Adaptations for young children with visual impairments in regular settings. *Early Childhood Education Journal*, 23(4), 231–233.
- Mönks, F.J., & Ypenburg, I.H. (2009). *Att se och möta begåvade barn: [en vägledning för lärare och föräldrar]*. (Första upplagan). Natur & Kultur.
- Nilsén, M. (2018). *Barns och lärares aktiviteter med datorplattor och appar i förskolan*. Doktorsavhandling, Göteborgs universitet.
- Nilsson, L. (2007). *Driving to learn : the process of growing consciousness of tool use : a grounded theory of de-plateauing*. Doktorsavhandling, Lunds universitet.
- Sandall, R. S., Schwartz, I. S., Joseph, G. E., Gauvreau, A. N., Lieber, J. A., Horn, E., & Odom, S. (2019). *Building Blocks for teaching preschoolers with special needs*. Paul H. Brookes Pub. Co.
- Simonsson, M. (2016). Förskolan – en inkluderande arena för alla barn. I A. Eriksson-Gustavsson, K. Forslund Frykedal & M. Samuelsson, (red.). *Specialpedagogik - i, om, för och med praktiken*. (Första upplagan, s. 36–50). Liber.
- Skolverket. (2018). *Läroplan för förskolan Lpfö 18*. (Ny, rev. upplaga). Skolverket.
- Specialpedagogiska skolmyndigheten, SPSM (2018a). *Värderingsverktyg för tillgänglig utbildning:Handledning. Förskola, skola och fritidshem*. Specialpedagogiska skolmyndigheten.
- Specialpedagogiska skolmyndigheten, SPSM (2018b). *Date lärmaterial för förskolan*. Specialpedagogiska skolmyndigheten.
- Svensk författningssamling, SFS. (2010:800). *Skollagen*. Utbildningsdepartementet.
- Svenska Uneskorådet. (2006). *Salamanca deklARATIONEN och Salamanca +10*. Svenska Uneskorådet.
- Unesco. (1994). *The Salamanca statement and framework for action on special needs education*. Unesco.
- Unesco. (2020). *Global education monitoring report, 2020: Inclusion and education: all means all. Easy to read version, Key messages, Recommendations*. Unesco.
<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373724>
- de Verdier, K. (2018). *Children with blindness: developmental aspects, comorbidity and implications for education and support*. Doktorsavhandling, Stockholms universitet.

de Verdier, K. (2021). Inkludering och anpassningar för elever med synnedsättning och blindhet. I M. Allodi Westling (red.), *Specialpedagogik för lärare* (Första upplagan, s. 363–385). Natur & Kultur.

Wass, M. (2009). *Children with cochlear implants: cognition and reading ability*. Doktorsavhandling, Linköpings universitet.

Willis, C. (2009). *Creating inclusive learning environments for young children: what to do on Monday morning*. Corwin Press.

Åberg, A., & Lenz Taguchi, H. (2018). *Lyssnandets pedagogik: etik och demokrati i pedagogiskt arbete*. (Andra upplagan). Liber.

Del 1. Tillgänglighet och inkludering

Att tillgängliggöra och anpassa

Fysisk miljö

Alla barn kan använda förskolans rum för lek och lärande.

- Rummen inom- och utomhus är framkomliga och inredda på ett sådant sätt att miljön är tillgänglig för alla barn.
- Material, leksaker och utrustning förvaras så att alla barn kan nå dem. Var sak har sin plats.
- Barnen har möjligheter att utforska förskolans fysiska miljö och tillgänglighet med flera sinnen.

Social miljö

Alla barn ingår i förskolegemenskapen.

- Personalen sätter i gång gemensamma lekar för att främja gemenskapen.
- Barnen får hjälp att välja aktivitet genom att personalen visar bilder för dem, och barnen väljer.
- Det finns ett dagsschema på väggen i barnens ögonhöjd som visar vad och när något händer under en dag i förskolan.

Pedagogisk miljö

Alla barn deltar i undervisningen och utvecklar sitt lärande.

- Undervisningen är lekfull, lustfylld och stimulerande.
- Syn, hörsel, känsel och ibland även lukt och smak är viktiga sinnen och kanaler för lärande.
- Placeringen vid samlingar är genomtänkt så att alla barn kan se och höra, till exempel läpprörelser och ansiktsuttryck på den som talar.

Del 1. Tillgänglighet och inkludering

Att tillgängliggöra och anpassa

Fysisk miljö

Alla barn kan använda förskolans rum för lek och lärande.

- Rummen inom- och utomhus är framkomliga och inredda på ett sådant sätt att miljön är tillgänglig för alla barn.
- Material, leksaker och utrustning förvaras så att alla barn kan nå dem. Var sak har sin plats.
- Barnen har möjligheter att utforska förskolans fysiska miljö och tillgänglighet med flera sinnen.

Social miljö

Alla barn ingår i förskolegemenskapen.

- Personalen sätter i gång gemensamma lekar för att främja gemenskapen.
- Barnen får hjälp att välja aktivitet genom att personalen visar bilder för dem, och barnen väljer.
- Det finns ett dagsschema på väggen i barnens ögonhöjd som visar vad och när något händer under en dag i förskolan.

Pedagogisk miljö

Alla barn deltar i undervisningen och utvecklar sitt lärande.

- Undervisningen är lekfull, lustfylld och stimulerande.
- Syn, hörsel, känsel och ibland även lukt och smak är viktiga sinnen och kanaler för lärande.
- Placeringen vid samlingar är genomtänkt så att alla barn kan se och höra, till exempel läpprörelser och ansiktsuttryck på den som talar.

Del 1: Moment B – kollegialt arbete

Utgå från era reflektioner och det ni antecknat när ni har tagit del av materialet i moment A. Ha gärna materialet tillgängligt. Berätta för varandra i gruppen vad ni tänkt och fått syn på.

- Hur skulle ni beskriva er förskola när det handlar om tillgänglighet och inkludering? Vad gör ni som fungerar bra? Vad skulle ni kunna jobba vidare med?

Planera och förbered

Planera och förbered en aktivitet utifrån era diskussioner och det material ni har tagit del av i moment A. Aktiviteten handlar om att göra en deltagande observation.

Syftet med aktiviteten är att tillsammans försöka få syn på om tillgänglighet och inkludering är synlig i den dagliga verksamheten. Stämmer ord och handling överens? Vilka goda exempel ser och gör ni? Vilka utvecklingsområden upptäcker ni?

Utgå från artikeln om tillgänglighet och inkludering, samt illustrationen av fysisk, social och pedagogisk miljö. Använd även artikelns många exempel på vad tillgänglighet och inkludering kan innebära i praktiken på förskolan.

Bestäm därefter och dela upp mellan er vem eller vilka som tar ansvar för att särskilt observera den fysiska tillgängligheten, den sociala tillgängligheten samt den pedagogiska tillgängligheten för alla barn under en dag i pågående verksamhet. I aktiviteten tar ni rollen som deltagande observatörer, dvs att ni har fokus på att iaktta och reflektera över vad som händer i ert observationsområde samtidigt som ni aktivt deltar i pågående aktiviteter och undervisning.

Bestäm tillsammans när och hur länge observationerna ska pågå. Välj några exempel ur artikeln att titta närmare på i era observationer och ha följande frågor aktuella under ert genomförande av observationen:

- Kan alla barn delta och vara delaktiga utifrån hur ni har organiserat aktiviteter och undervisning? Om inte, hur märks det?
- Bidrar aktiviteterna och undervisningen till alla barns utveckling och lärande? Om inte, hur märks det?
- Får alla barn det bemötande de behöver av kamrater och vuxna för att må bra i gruppen? Om inte, hur märks det?

Skriv ned det ni ser med några enkla anteckningar för att kunna berätta om och diskutera tillsammans vid nästa tillfälle.

Del 1: Moment C – aktivitet

Genomför och dokumentera den aktivitet som ni tillsammans planerat i moment B.

Del 1: Moment D – gemensam uppföljning

Utgå från era reflektioner och dokumentation från moment C. Beskriv och reflektera gemensamt över era erfarenheter och vad ni fått syn på när det gäller fysisk, social och pedagogisk tillgänglighet samt inkludering.

- I vilka situationer fungerar det som bäst för alla barn?
- Vad händer då?
- Vad kan det bero på?

Var det något särskilt i planeringen och organiseringen av aktiviteten som sedan visade sig vara framgångsrikt gällande bemötandet av alla barn och som gav alla barn möjlighet att delta och känna tillhörighet?

Finns det några särskilda förutsättningar som begränsar möjligheten att alla barn ska kunna delta och känna tillhörighet i:

- organisationen av aktiviteten
- bemötandet av barnen
- innehållet i undervisningen.

Hur kan ni använda erfarenheterna från era framgångsrika exempel till att utveckla och förbättra tillgängligheten och tillhörigheten för alla barn i de situationer som inte fungerat lika framgångsrikt?

Försök att tillsammans formulera vad tillgänglighet och inkludering för alla barn innebär för er på er förskola och skriv ned det.